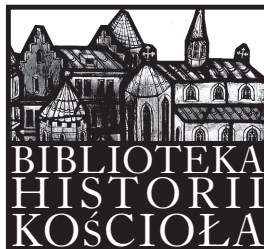

Kościół starożytny wobec świątyń oraz posągów bóstw

Monika Ozóg

Kraków 2009
Wydawnictwo WAM

WSTĘP

Późny antyk to czas, w którym na potężnym obszarze Imperium Rzymskiego stykały się ze sobą najróżniejsze kultury ówczesnego świata. To także okres, w którym chrześcijaństwo miało zwyciężyć nad politeizmem i z prześladowanej *religio illicita* powoli zyskać wymarzone równouprawnienie, stając się *licita*.

Jednym z najważniejszych wydarzeń, które miały zdominować ten także ciekawy dla historii Europy okres, była dokonująca się chrystianizacja Imperium Romanum. Wraz z wymianą uwielbianych przez minione pokolenia bogów, nastąpiła wymiana ich posągów oraz świątyń. Proces ten nie obył się też bez niszczenia, jakże bardzo często wybitnych dzieł architektury i rzeźby starożytnej.

Zjawiskiem wartym uwagi dla zrozumienia toku zakorzeniania się nowej religii w cywilizacji grecko-rzymskiej był stosunek chrześcijan do antycznych świątyń oraz znajdujących się w nich wyobrażeń bóstw. Nawet dla nas współczesnych, ludzi żyjących w XXI wieku, transformacja ustroju czy obalenie znieawidzonego dyktatora jest wydarzeniem na wielką skalę. I podobnie jak chrześcijanie w późnym antyku, usuwamy pomniki oraz płyty upamiętniające poprzedni system. I nie kieruje nami przy tym niechęć do zabytków kultury materialnej oraz dzieł sztuki.

Niniejsze studium pokazuje w jaki sposób Kościół i chrześcijanie odnosili się do rzymsko-hellenistycznych świątyń oraz znajdujących się w nich posągów kultowych. Jakie przyczyny powodowały ich zacho-

waniami? Dlaczego tak bardzo się obawiali niszczonej przez siebie świadectw przeszłości? Jaki wpływ na ich postępowanie miały dekry cesarskie i uchwały synodalne? Na ile postawa wiernych była uzależniona od hierarchów kościelnych, a na ile była ich własną inicjatywą?

Określenie, jaki był stosunek chrześcijan do obiektów kultowych minionych religii nie jest rzeczą prostą. Już wczesnochrześcijańscy autorzy podejmowali problem funkcjonowania takich obiektów wśród wyznawców Ewangelii. Przedstawienia bóstw spotykały się z negatywną opinią większości z nich. Dodatkowo, powstająca sztuka wczesnochrześcijańska zmuszała ich do zajęcia stanowiska również w tej kwestii. Często mieli do niej stosunek wrogi, który podpierali argumentacją wskazującą na pogańskie pochodzenie wizerunków oraz na wagę starotestamentowego zakazu sporządzania wizerunków, ciągle żywego w judaizmie.

Ramy chronologiczne omawianego okresu zostały określone przez czas powstawania pierwszych pism Ojców Kościoła, począwszy od II wieku. Już wtedy pojawił się nagły problem funkcji sztuki przedstawieniowej pośród chrześcijan. Nawet kiedy religia chrześcijańska była prześladowana, pisarze wczesnochrześcijańscy śmiało wypowiadali się na ten temat. Omawiany okres kończy się zaś na wydanym w 438 roku Kodeksie Teodozjusza. Zawarto w nim większość ustaw pochodzących z czasów Konstantyna Wielkiego oraz jego następców. W niektórych sytuacjach, dla naświetlenia ogólnej sytuacji, zostały także przytoczone i późniejsze teksty, bardzo ściśle związane z tematem pracy (przykładem może być opinia Grzegorza Wielkiego na temat idoli czy niektóre aspekty prawne z Kodeksu Justyniana). Określenie „późny antyk” obejmuje więc okres od II do połowy V wieku.

W pierwszym rozdziale książki przedstawiono poglądy Ojców Kościoła na sztukę przedstawieniową, w dużej mierze oparte o treść Ksiąg Starego i Nowego Testamentu¹. W tym miejscu, tytułem wstępu, zostaną jedynie zasygnalizowane najciekawsze pozostałości literackie po konkretnych twórcach.

¹ Autorka korzystała z polskiego przekład wg *Biblii Tysiąclecia*, wyd. IV, Pallotinum, Poznań-Warszawa 1989.

Wśród wielu różnorodnych pism na szczególną uwagę zasługują apologie, będące obroną religii chrześcijańskiej przed zarzutami kierowanymi przez pogan. Z najstarszych pism, pochodzących z II wieku, zostaną tutaj przywołane między innymi pisma Justyna Męczennika², Arystydesa³, Atenagoras⁴ oraz Tacjana Syryjczyka⁵. Swoją niechęć do obrazów wyraził również Minucjusz Feliks w piśmie *Oktawiusz*⁶. Kolejni twórcy: Tertulian⁷ oraz Orygenes⁸, na temat idoli i bałwochwalstwa wypowiadali się w wielu swoich tekstach, podobnie jak i patriarcha Aleksandrii Atanazy⁹. Epifaniusz z Salaminy Cypryjskiej pozostawił nam w paru listach swoją opinię dotyczącą obrazów. Natomiast myśli św. Augustyna na temat obrazów znajdują się w różnych jego dziełach¹⁰.

² Por. JUSTYN MĘCZENNIK, *Dialog z Żydem Tryfonem*, POK 4, tłum. A. Lisiecki, Poznań 1926; *Apologia*, w: *Pierwsi apologetyci greccy*, BOK 24, tłum., wstęp i kom. L. Misiarczyk, Kraków 2004.

³ Por. ARYSTYDES, *Apologia*, w: *Pierwsi apologetyci greccy*, BOK 24, tłum., wstęp i kom. L. Misiarczyk, Kraków 2004.

⁴ Por. ATENAGORAS, *Prośba za chrześcijanami*, tłum. S. Kalinkowski, PAX, Warszawa 1985.

⁵ Por. TACJAN SYRYJCZYK, *Mowa do Greków*, w: *Pierwsi apologetyci greccy*, BOK 24, tłum. wstęp i kom. L. Misiarczyk, Kraków 2004.

⁶ Por. MINUCJUSZ FELIKS, *Octavius*, POK 2, tłum. J. Sajdak, Poznań 1925.

⁷ Por. TERTULIAN, *O wstydlivosti*, PSP 65, tłum. K. Obrycki, Warszawa 2007; *O strojeniu się kobiet*, PSP 65, tłum. D. Sutryk, Warszawa 2007; *O bałwochwalstwie, O widowiskach*, POK 28, tłum. S. Naskręt, A. Strzelecka, Poznań 2005; *Do pogan, Lekarstwo na ukłucie Skorpiona*, PSP 29, tłum. E. Stanula, Warszawa 1983; *Apologetyk*, POK 20, tłum. J. Sajdak, Poznań 1947; *Przeciw Marcjonowi*, PSP 58, tłum. S. Kalinkowski, W. Myszor, K. Obrycki., S. Ryznar, E. Stanula, Warszawa 1993.

⁸ Por. ORYGENES, *Przeciw Celsusowi*, PSP 17, tłum. S. Kalinkowski, ATK, Warszawa 1986; *Zachęta do męczeństwa*, PSP 24, tłum. S. Kalinkowski, Warszawa 1980; *O zasadach*, ŻMT 1, tłum. S. Kalinkowski, Kraków 1996; *Homilie o Księdze Izajasza*, ŻMT 16, tłum. S. Kalinkowski, Kraków 2000; *Homilie o Księdze Jeremiasza*, PSP 30, tłum. S. Kalinkowski, Warszawa 1986.

⁹ Por. ATANAZY, *Przeciw poganom*, PSP 62, tłum., wstęp i opracowanie M. Wojciechowski, Warszawa 2000.

¹⁰ Por. AUGUSTYN, *O nauce chrześcijańskiej*, PSP 22, tłum., wstęp i oprac. J. Sulowski, Warszawa 1979; AUGUSTYN, *Homilie na Ewangelię i Pierwszy List św. Jana*, PSP 15, tłum. W. Szoldrski, W. Kania, wstęp i oprac. E. Stanula, Warszawa 1977;

Poglądy na rolę sztuki uległy zmianie w połowie IV wieku (oczywiście nie u wszystkich wówczas piszących). W opozycji do zdecydowanej większości autorów zwalczających obrazy, stanęło dwóch Ojców Kapadockich: Bazyli Wielki¹¹ i Grzegorz z Nyssy¹². W swoich pismach wyraźnie twierdzili, że sztuka oraz malowidła mogą przedstawiać szczególną wartość w budowlach sakralnych. Podobne stanowisko prezentował wielki budowniczy kościołów, którym był Paulin, biskup Noli¹³.

W rozdziale drugim omówiono stanowisko władz państwowych do rzymsko-hellenistycznych obiektów kultu: posągów oraz świątyń. Zasadniczy jego trzon stanowi opracowany na polecenie cesarza Teodorzusa II *Kodeks*¹⁴.

Ostatnia część opisuje zachowania hierarchów kościelnych oraz wiernych. Powołano się tu na liczne teksty z epoki, charakteryzujące owe postępowanie. Kluczowymi źródłami, bez których nie byłoby możliwe zapoznanie się z różnymi sytuacjami, są wspomniane już pisma, w tym ustawodawstwo kościelne, które sporadycznie zajmowało się problemem pogańskich obiektów kultowych. Postanowienia synodów kościelnych oraz treść konstytucji apostołskich zostały zawarte w serii *Synodi et Collectiones Legum*¹⁵.

Bardzo ważną rolę odegrały żywoty, w których rzeczowe informacje często graniczą z typową hagiografią, przede wszystkim opisami

AUGUSTYN, *Soliloquia*, PL 32. Por. także A. ECKMANN, *Dialog świętego Augustyna ze światem pogańskim w świetle jego korespondencji*, KUL, Lublin 1987.

¹¹ Por. BAZYLI WIELKI, *Homilia XII*, PG 31, 489 A.C; *Homiliae in Hexaemeron*, PG 29, 76; *O Duchu Świętym*, tłum. A. Brzóstkowska, PAX Warszawa 1999.

¹² Por. ŚW. GRZEGORZ Z NYSSY, *Pochwała wielkiego męczennika św. Teodora*, w: *Wybór pism*, tłum. T. Sinko, PAX, Warszawa 1963.

¹³ Por. PAULIN Z NOLI, *Carmen XXVII*, CSEL 30; *De pictura*, PL 61.339; *Epistolae XXXII.12-24*, PL 61.330-340.

¹⁴ Por. *Codex Theodosianus*, ks. XVI, Sources Chrétiennes 497, Cerf Paris 2005. Cyt. dalej *CTH*.

¹⁵ Por. *Acta Synodalia* (50-381), SCL 1, oprac. A. BARON, H. PIETRAS, WAM, Kraków 2006; *Constitutiones Apostolorum*, SCL 2, układ i oprac. A. Baron, H. Pietras, WAM, Kraków 2007. *Acta Synodalia* (381-451) w przygotowaniu.

cudów. *Życie Porfiriusza biskupa Gazy* dokładnie przedstawił Marek Diakon¹⁶. Sulpicjusz Sewer opisał z kolei życie św. Marcina¹⁷.

Dziełem, bez którego nie byłoby możliwe poznanie epoki konstantyńskiej jest *Vita Constantini*¹⁸. Euzebiusz z Cezarei jest autorem nie tylko tego niezwykłego panegiryku, ale i doskonale ilustrującej początki chrześcijaństwa *Historii Kościelnej*¹⁹. Wśród wykorzystanych źródeł znaleźli się także kontynuatorzy dzieła Euzebiusza, piszący w połowie V wieku: Sokrates Scholastyk²⁰, którego *Historia Kościoła* charakteryzuje lata 305-439, Hermiasz Sozomen²¹ opisujący relacje państwo – Kościół w latach 324-425 oraz Teodoret z Cyru²², którego dzieło obejmujące lata 323-428 nie zyskało do tej pory polskiego tłumaczenia. W rozdziale tym sporadycznie korzystano też z *Historii Kościoła* Rufina²³ i Ewagriusza Scholastyka²⁴.

Nie byłoby możliwe napisanie obiektywnej pracy bez wzięcia pod uwagę pism pochodzących od przedstawicieli religii rzymsko-hellenistycznych. Bardzo często to z ich właśnie dzieł dowiadujemy się, jakie były losy konkretnych świątyń i posągów. Uzyskujemy też argumenty, którymi kierowali się poganie w obronie swych świętości. Należy

¹⁶ Por. MAREK DIAKON, *Żywot św. Porfiriusza biskupa Gazy*, Christianitas Antiqua Fontes 1, tłum. I. Milewski, UG, Gdańsk 2003. Cyt. dalej VP.

¹⁷ Por. SULPICJUSZ SEWER, *Pisma o Św. Marcynie z Tours: Żywot, Listy, Dialogi*, ŻM 8, tłum. P. Nowak, Kraków 1995.

¹⁸ Por. EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *Życie Konstantyna*, ŻMT 44, tłum. T. Wnętrzak, WAM, Kraków 2007. Cyt. dalej VC.

¹⁹ Por. EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *Historia Kościelna*, POK 3, tłum. A. Lisiecki, Poznań 1924. Reprint WAM, Kraków 1993. Cyt. dalej HE.

²⁰ Por. SOKRATES SCHOLASTYK, *Historia Kościoła*, tłum. S. Kazikowski, PAX, Warszawa 1986. Cyt. dalej HE.

²¹ Por. HERMIASZ SOZOMEN, *Historia Kościoła*, tłum. S. Kazikowski, PAX, Warszawa 1989. Cyt. dalej HE.

²² Por. TEODORET, *Ecclesiastical History*, www.newadvent.org/fathers. Cyt. dalej HE.

²³ Por. RUFINUS AQUILEIENSIS, *Historia Ecclesiastica*, PL 21, 461-463. Cyt. dalej HE.

²⁴ Por. EWAGRIUSZ SCHOLASTYK, *Historia Kościoła*, tłum. S. Kazikowski, PAX, Warszawa 1990. Cyt. dalej HE.